

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

УДК 261+316.75

© Алла Арістова
(Київ)

ФОРМИ РЕЛІГІЙНОЇ ДЕВІАЦІЇ

У статті показані можливості застосування девіантологічного підходу до аналізу релігійного середовища. Автор пропонує визначення релігійно-девіантної поведінки та основні способи класифікації різноманітних форм релігійної девіації.

Ключові слова: відхилення, девіантологія, девіація, девіантна субкультура, норма, релігійна девіація, релігійне середовище, релігійно-девіантна поведінка, типи девіації, форми девіації.

Актуальність. Феномен девіації – одна з тих проблем, що притягує до себе увагу представників різних наукових галузей і майже всього спектру соціально-гуманітарних наук. Мало яке з понять стало таким «універсумом» наукового інтересу, охоплюючи розвідки філософів, соціологів, психологів, політологів, культурологів, правознавців, педагогів, кримінологів, психіатрів тощо, і лишаючи простір для нових запитів.

Зворотним боком полідисциплінарного вжитку стає множинність інтерпретацій і підходів, тлумачень і визначень на тлі поодиноких спроб розбудови цілісних девіантологічних концепцій. Наявні у науковій і навчальній літературі дефініції помітно різняться за смисловими нюансами (хоча навіть самі автори, цитуючи один одного, не завжди відчитують ці розбіжності). Так, девіантна поведінка може визначатися як така, що *порушує* загальновстановлені в даному суспільстві (групі, субкультурі) норми і правила; що *не відповідає* офіційно встановленим чи фактично утвердженим нормам і очікуванням; що *відступає* від існуючої нормативної системи та її складових; що *суперечить* прийнятим правовим або моральним нормам, тобто є сутнісно злочинною і аморальною; що *відхиляється від* норм, чинних у певній групі або прийнятих більшістю суспільства та ін. Навіть простий перелік визначень унаочнює множинність смислів «девіантного», які експліковані дослідниками.

Апробовано і чимало теоретико-методологічних підходів до феномену девіації – соціально-філософські, соціологічні, культурологічні, кримінологічні, психопатологічні, етико-бізнесові, конфліктологічні, лінгвістичні тощо. Попри це, одна серед найсерйозніших лакун у сучасній девіантології, принаймні вітчизняній, – обмаль ґрунтовних досліджень девіантності в релігійному просторі (за винятком хіба що проблеми релігійно-ідеологічної інспірації тероризму). У неозорому полі девіантологічних праць лише мізерна частка припадає на спроби виявити причини, закономірності, форми, механізми трансляції і наслідки релігійно-девіантної поведінки. Розуміючи, що формату статті замало для окреслення широкого кола питань, вважаємо за доцільне обмежитися розглядом хоча б однієї серед цих малоопрацьованих проблем.

Тож **метою** даного дослідження є розробка класифікації форм релігійної девіації. До основних **завдань** відносимо такі:

1) узагальнити апробовані підходи до класифікації відхиленої поведінки та спроби їх застосування до релігійних явищ;

2) виділити і систематизувати форми та типи релігійно-девіантної поведінки.

Рівень дослідження проблеми. Вартує згадки, що проблема соціальних норм і девіацій стала «своєю» від найперших щаблів становлення соціології. Її дослідженню присвятили праці Г. Тард і Е. Дюркгейм, А. Кетле і Г. Зіммель, М. Вебер і П. Сорокін, Т. Парсонс і Е. Фромм, Ч. Кулі і В. Гоффман, Р. Мертон і Н. Смелзер. Предметне поле девіантології активно конструюють зарубіжні дослідники: Д. Доунз, П. Рок, Е. Гуд, А. Коен, С. Палмер, Дж. Хамфрі, П. Гігінс, Д. Блек, К. Еріксон, С. Трауб, Ц. Літл, Х. Понтелл, Т. Капрон, Дж. Джеймсон, Д. Рісмен, Л. Строул, С. Мілгрем, К. Бей та ін., переважна частка девіантологічної літератури писана англійською мовою. До вітчизняного наукового

дискурсу більшою мірою залучені праці російських вчених: В. Афанасьєва, С. Бородіна, А. Габіані, Я. Гілінського, О. Долгова, Г. Забрянського, О. Змановської, І. Карпец, Ю. Клейберга, Ю. Комлева, Ц. Короленка, В. Кудрявцева, В. Лунєєва, Г. Міньковського, І. Михайловської, В. Мухіної, Н. Проскурніної, І. Пятницької, Н. Сафіулліна, В. Тихоненка, Т. Шипунової, О. Яковлева. Утім, феномен релігійної девіацій і проблема класифікації форм релігійних девіацій ще чекають на своє ґрунтовне дослідження. Нечисельною є і когорта вітчизняних дослідників, предметно зацікавлених цими питаннями (І. Бальжик, М. Відьменко, Д. Вовк, С. Волобуєва, Е. Коваленко, О. Маніліч, М. Мінц, М. Черенков).

Виклад основного матеріалу. Спираючись на доробок соціології, пропонуємо розуміти під релігійно-девіантною поведінкою дії, вчинки, способи діяльності релігійних осіб або груп, невідповідні встановленим чи фактично утвердженим конфесійно-визначеним нормам, цінностям, традиціям, очікуванням, установкам, що поширені серед певної релігійної групи, інституції, спільноти (або є домінуючими в даному релігійному середовищі). Узявши це визначення як вихідне для подальших розмірковувань, акцентуємо, що нас цікавитиме релігійно-девіантна поведінка не як індивідуальний поведінковий акт, а як соціальний феномен, тобто такі відхилення, що за певних соціальних умов і обставин набувають ознак масового, стійкого, повторюваного явища.

Численні спроби науковців систематизувати й типологізувати загальні форми девіантної поведінки прояви не призвели до створення якоїсь універсальної, стандартно-вживаної класифікації. Та, звісна річ, і не могли призвести до такого результату. Надто різним є бачення цього феномену в оптиці права, соціології, психології, психіатрії тощо, щоб запровадити рівно-значимі для всіх критерії (хіба що найзагальніші, метанаукові – «за масштабом», «за тривалістю», «за наслідками» і т.п.). Тим не менш, спробуємо узагальнити певні підсумки проведеної теоретичної роботи.

Чи не найбільшій популярності в девіантології набуває розподіл відхиленої поведінки на *злочинну* (кримінальну), *делінквентну* (докримінальну) та *аморальну*. Притому найгостріші дискусії по сьогодні точаться навколо делінквентної поведінки: чи потрапляє вона до категорії дрібних антисуспільних вчинків, чи-то тягне за собою серйозні соціальні наслідки? Крім того, щоразу виникають певні труднощі при розмежуванні делінквентних і аморальних вчинків, криміногенних і асоціальних, асоціальних і антисоціальних, що роками примножує кількість нових термінів, словоконструктів і визначень у девіантологічній літературі.

Інший апробований підхід – типологізація відхиленої поведінки *за мірою її суспільної та особистої небезпеки*, а саме: соціально-схвалювана, соціально-нейтральна, просоціальна, асоціальна, антисоціальна (кількість виділених типів зазвичай варіюється від трьох до п'яти), або ж за шкалою «соціально-деструктивна поведінка – аутодеструктивна поведінка».

Однією з домінуючих тенденцій в російськомовному та зарубіжному девіантологічному дискурсах є, виділення соціальних девіацій *за типом порушеної норми*, що дозволяє характеризувати і фокусно досліджувати специфічні девіантні явища – злочинність, пияцтво, проституцію, наркотизм, самогубства та чимало інших.

Зустрічаються і майже безнадійні спроби чіткої типологізації девіантної поведінки *за цільовою спрямованістю* – корисливої орієнтації, агресивної орієнтації, соціально-пасивної, релігійно-вмотивованої та ін.

Зауважимо, що у подібних матрицях рідко відводиться місце для позитивних девіацій, нестандартних інноваційних способів поведінки, які у свій спосіб відхиляються від сталих, усереднених, загальноприйнятих норм. Тож примітною є версія Ю. Клейберга, який виділив три основні групи поведінкових девіацій: *позитивні* (соціальна творчість), *негативні* і *соціально-нейтральні*, а також, що цікаво, описав статусні, рольові, діяльнісні і ціннісні моделі девіацій та характеризував малодосліджені види девіантної поведінки (зокрема, вандалізм, «чорний гумор», бродяжництво та ін.) [6].

У науковій літературі присутні й нетрадиційні способи побудови типологій девіантної поведінки, наприклад, у фокусі *взаємодії індивіда і реальності*: боротьба з реальністю, протидія (хворобливе протистояння) реальності, ігнорування реальності, втеча від реальності. І, звісно,

окрему групу вже склали клінічні, патопсихологічні підходи, які через свою специфічну термінологію та науковий ізоляціонізм мало запитані в суспільствознавстві.

Зрештою, активізувалися спроби розробити інтердисциплінарні типології, здатні чітко диференціювати типи, види й різновиди девіантної поведінки, враховуючи одночасно кілька вже апробованих критеріїв. Можливо, найбільш системним проектом стала «Матриця соціальних девіацій», що її запропонувала Н. В. Майсак [10].

Утім, нас цікавить, яке місце зазвичай відводиться релігійним девіаціям у межах існуючих класифікаційних схем. Так, визнана російська дослідниця в галузі прикладної конфліктології та девіантології проф. О. Змановська пропонує інтегральну класифікацію, де виділяє три основні групи відхиленої поведінки: антисоціальну (активно-деструктивну – таку, що суперечить правовим нормам, загрожує соціальному порядку чи благополуччю оточуючих), асоціальну (пасивно-деструктивну – ухиляння від виконання моральнісних норм, що містить безпосередню загрозу міжособистим стосункам) та аутодеструктивну (саморуйнівну і самонищівну – таку, що відхиляється від медичних і психологічних норм, а відтак загрожує цілісності й розвитку самої особистості). Серед основних форм останньої названі: суїцидальна поведінка, харчова залежність, аутична поведінка, віктимна поведінка, «фанатична поведінка» («утягнутість у деструктивно-релігійний культ») [5, с. 33-34], діяльність із виразним ризиком для життя (екстремальні види спорту) та ін. Як бачимо, релігійно-вмотивовані девіації, бачення яких у авторки досить специфічне, віднесені до категорії активно аутодеструктивної, самонищівної поведінки.

Крім того, загострені релігійні почуття розцінені вченою (і це, до слова, поширена практика у соціально-психологічній, професійно-психологічній, психіатричній літературі) як різновид надмірно-залежної або адиктивної поведінки, котра докорінно руйнує саму структуру потреб людини. У такому фокусі *за об'єктом адикції* виділені: хімічна залежність (паління, токсикоманія, алкогольна залежність, наркозалежність, залежність від ліків); порушення харчової поведінки; гемблінг (ігрова залежність); сексуальні адикції (зоофілія, фетишизм, трансвестизм, некрофілія, садомазохізм та ін.); *релігійна деструктивна поведінка (релігійний фанатизм, сектантство)* [5, с. 118]. Відтак, чи не єдине місце, яке віднайшлося для релігійних девіацій, зведених до фанатичної віри та «деструктивних культів», – у класі суспільно небезпечних, надмірно-адиктивних феноменів.

Деяко інакший погляд на класифікацію типів девіантної поведінки пропонують Ц. Короленко і Т. Донських [8]. Автори поділяють всі поведінкові девіації на дві великі групи: *нестандартну поведінку* і *деструктивну поведінку*. Нестандартна – може набувати форм нового мислення, нових ідей та дій, що виходять поза межі звичних стереотипів поведінки, інноваційної соціальної активності, а, отже, стимулює прогресивний розвиток. У свою чергу, деструктивна поведінка, залежно від її цілей, поділяється авторами на *зовнішньо-деструктивну* (спрямовану на порушення чинних соціальних норм, законів і прав інших людей) та *внутрішньо-деструктивну* (спрямовану на дезінтеграцію, саморуйнування особистості). У цій схемі до внутрішньо-деструктивної поведінки віднесені суїцидальна, конформна, нарцисична аутична та *фанатична* поведінка. Всі перелічені форми, на думку вчених, відповідають таким критеріям девіантності як погіршення якості життя, зниження критичності щодо своїх дій, когнітивні спотворення, зниження самооцінки, емоційні порушення.

Не можна обійти увагою і надзвичайно популярний у російській соціології підхід, за яким у розряд девіантних явищ, поряд із такими соціальними девіаціями як злочинність, пияцтво, наркотизм, суїцид, аморальна поведінка, проституція, корупція, тероризм, etc., потрапляють і *деструктивні культи* [3]. З огляду на безперечний авторитет Я. Гілінського, О. Змановської та інших відомих російських соціологів, класиків девіантології, такі підходи є широко й звично цитованими. Це потенційно дозволяє таврувати як «соціальні девіації» широке коло найрізноманітніших релігійних віровчень і організацій, особливо неорелігійних, віднести до них практично будь-яку нетрадиційну релігійну течію, релігійно-філософське вчення, релігійну або культурно-просвітницьку установу, ба навіть громадську організацію. Щоправда, наслідки такої теоретичної позиції геть не лишаются суто теоретичними, а переростають у технології та проблеми релігієзнавчої (чесніше, квазірелігієзнавчої) експертизи [4], свідомо чи несвідомо

слугують знаряддям стигматування та неправового переслідування небажаних політичному та церковному істеблішменту конфесій та громадських організацій. А молоді науковці стають жертвами своєрідної квазінаукової парадигми, в межах якої під релігійними девіаціями розуміються перш за все і понад усе неорелігійні течії [7].

На наш погляд, на загальному тлі вирізняються способи визначити різні типи релігійної девіації, вжиті Г. В. Апіняном. Виокремлюючи серед різних форм соціальних девіацій «сакральну», автор розглядає її на колективному та індивідуальному рівнях. До першого віднесені «культово-обрядові дії», традиційні свята, карнавали, до другого – індивідуальні носії девіантності, передусім *шаман, юродивий, святий* [2]. Крім того, виділені «м'які» і відносно безпечні для соціуму форми девіації – чаклуни, відьми, шамани, а також «жорсткі» й соціально небезпечні – сатаністські секти або практика вуду [1].

Знаходимо і поодинокі спроби польських соціологів проаналізувати вірування та релігійні практики католиків через призму «конформізму – девіації». Відповідно до базової класифікації Р. Мертона, який пов'язав поняття конформізму і девіації з діяльністю, скерованою до певних цілей (цінностей), та способами їх досягнення, форми релігійної девіації розташовуються у заданій матриці: «інновації», «ритуалізм», «ретреатизм», «заколот» [14]. Відтак *релігійні інновації* розглядаються як прийняття католицьких цінностей, але пошук інших способів їх реалізації, ігнорування існуючих стандартів. Визнаючи безумовну важливість релігії, «вірянин-інноватор» геть не збирається дотримувати усіх її норм, радше селективно обирає серед них найбільш прийнятні для себе. До цієї групи, зрештою, зараховуються особи, котрі ідентифікують себе як «непрактикуючі віруючі». Другий тип – *релігійний ритуалізм* – обрядовіство, суворе дотримання всіх норм, принципів, правил, але цілковите ігнорування цінностей, що їх ці принципи і правила мали б забезпечувати. «Віряни-ритуалісти» схарактеризовані як ті, котрі щодня відвідують церкву (костел), відбувають усі меси й урочисті релігійні заходи, ретельно додержують усі пости, практики сповіді і причастя, молитви і пожертви, але за їхнім прагненням виконувати всі нормативні вимоги зникає власне духовний зміст віри. Третій тип – *релігійний ретреатизм* – описаний як ігнорування релігійних цінностей і невиконання норм, відхід від релігійного світогляду в бік індиферентизму або атеїзму. Така особа не тільки обирає спосіб існування поза Церквою, але й не вбачає цінності в дотриманні релігійних традицій, укорінених в суспільстві (напр. вінчання або охрещення дітей). Нарешті, до останнього типу релігійної девіації, якому властиве не лише відмова від традиційних цінностей і норм, але і прагнення замінити їх новими, зараховані «представники всіляких сект та нових рухів» [14]. У такий спосіб католицьке суспільство аналізується як конгломерат різних типів релігійно-конформної і релігійно-девіантної поведінки (напр. в Польщі до конформістів віднесено 60% католиків).

Зрозуміло, що класифікація та систематизація усього багатоманіття типів, видів і форм девіацій – справа надзвичайної складності. Понад те, вона навряд чи може претендувати на якусь сталість, адже і нормативна і відхилена поведінка швидко набувають нових форм і виявів, змінюються й еволюціонують, відбиваючи зміни в самому суспільстві, відносність і рухливість кордонів між нормами і відхиленнями, суперечливі наслідки соціальної творчості й активності. Менше з тим, розуміючи усю складність цього завдання і дискусійність кожного його кроку, спробуємо виділити і упорядкувати форми і типи релігійно-девіантної поведінки.

Перший підхід, ґрунтований на апробованих соціологами методиках, має на меті диференціювати ставлення суспільства до різних форм релігійної діяльності, оцінку їх за шкалою соціального схвалення/несхвалення. Ще раз уточнимо: йдеться про ті форми, які дане суспільство вважає девіантними, хоча в межах релігійної субкультури вони можуть поставати як нормальні, очікувані й бажані (і навпаки); крім того, враховуються і позитивні й негативні девіації. При цьому, за точку відліку обираємо сучасне західне суспільство, нині поліконфесійне і толерантне, демократичне і секулярне, але цінності та ідентичність якого формувалися століттями на ґрунті юдео-християнської релігійної традиції. Зрозуміло, що для суспільств східно-цивілізаційного ареалу спектр релігійних девіацій виглядатиме принципово інакше [13].

Отже, за соціальною оцінкою форм релігійної поведінки можна виділити:

➤ *соціально схвалені* – різні форми інновацій і творчості, позитивної релігійної аномальності, що схвалені і запрошені в соціумі, але вкрай упереджено і критично сприймаються як девіантні з боку домінуючої релігійної традиції. Наприклад: новітні форми релігійного мистецтва, виразно нестандартної художньої, музичної, літературної, архітектурної тощо творчості; організаційно-інституційна активність – створення нових, нестандартно діючих релігійно-політичних партій, релігійних рухів чи неформальних організацій; креативні форми місіонерської та прозелітичної діяльності; інноваційна екуменічна діяльність, нові форми діалогу, міжконфесійної співпраці і співдіяльності; а також нові напрями, способи і форми релігійної активності, обумовлені черговою технологічною революцією (віртуалізація релігійно-культових відправ, створення нетрадиційних релігійних медіа, і т.п.);

➤ *соціально нейтральні* – широкий спектр явищ, що стали звичними і поширеними в суспільстві, не містять у собі суспільної небезпеки, хоча кожне з них є проблемним і хворобливим для церковно-релігійних структур. Наприклад: невоцерковленість мирян; довільність у виконанні релігійно-культових норм і приписів (несистематичне відвідування храму, недодержання посту, практики сповіді, причастя, пожертвувань і т.п.); незнання основ віровчення і змісту релігійних символів та обрядів; девіації релігійної комунікації; непевна релігійна (конфесійна) ідентичність; зміна віросповідання або відхід від нього; нерелігійність, атеїстичний світогляд, відмова від релігійного виховання дітей; розкол існуючих та поява нових релігійних конфесій і течій; неорелігійні субкультури і т.п.;

➤ *соціально несхвалені – асоціальні*, що помітно відхиляються від моральних, звичаєвих, групових норм, але не сягають рівня суспільних загроз (оцінка таких явищ як девіантних з боку світського і релігійного середовищ часто співпадає). Наприклад: карикатури і пасквілі з релігійної тематики; ізоляційно-сектантський тип організації релігійних громад, ескапізм; суворий аскетизм; пристрасна особиста релігійна віра; комерціалізація «релігійних послуг»; фобії на релігійному ґрунті (ісламофобія, християнофобія, юдеофобія); консерватизм, відвертий негативізм Церкви до прийнятих суспільних і правових інновацій (прав сексуальних меншин, форм шлюбного і позашлюбного життя, розлучень, ЕКО, трансплантації органів, евтаназії та ін.); гендерна нерівність в церкві; маргінальні неорелігійні субкультури (часто – сатаністські або специфічні синкретичні культури); латентні міжконфесійні конфлікти; аморальна поведінка духовенства; священні суїциди і т.п.;

➤ *соціально небезпечні (антисоціальні)* – такі, що відхиляються від правових норм, містять загрози для суспільної стабільності і безпеки, є сферою співпадання загальносуспільних і релігійних девіацій: релігійно-вмотивований екстремізм і тероризм; гострі форми міжконфесійних і міжрелігійних конфліктів; антиправові форми діяльності релігійних організацій (загроза здоров'ю і життю віруючих, порушення їх прав і свобод, пропаганда ксенофобних ідей, нетерпимості, злочини проти особистості і групи та ін.); релігійний вандалізм; адиктивна і віктимна поведінка священнослужителів, релігійних лідерів і вірян; сексуальні девіації, особливо в середовищі священнослужителів тощо.

Повторимося, якби перелічені форми розглядалися з позицій тієї чи іншої конфесії та вузько-конфесійних критеріїв схвалення/несхвалення, то шкала «схвалення – осуду» була б істотно переглянута.

Другий підхід дозволяє типологізувати релігійно-девіантну поведінку *за типом порушеної норми* (в координатах структурного аналізу релігії). А саме:

а) порушення (відхилення від) інституційних норм – церковних статутів, внутрішньо-конфесійних приписів і правил, статутів чернечого життя, норм церковного права;

б) відхід від доктринальних засад релігійного віровчення, заперечення чи довільна зміна релігійних догм, інакша інтерпретація священних текстів – ересь, богоборство, розкольництво, віровідступництво, зневіра і т.п. (Завважимо, що цей пункт можна розглядати і як самостійний критерій для типології релігійних девіацій, що бере до уваги характер і спосіб відхилень від релігійної доктрини: від інакшого витлумачення чи сумніву в її істинності (ересь) до збереження елементів язичницьких вірувань чи синтезу з чужорідними релігійними традиціями);

в) відхилення від нормативного спектру релігійних почуттів, що їх вірянин має відчувати і маніфестувати у ставленні до Бога, одновірців, іновірців; специфічні релігійно-містичні стани (одержимість, маячня, видіння, екстаз);

г) порушення, недодержання культових дій і практик (напр.: нерегулярне відвідування храму, недотримання посту, незнання молитов, ігнорування сповіді та ін. або ж застосування езотеричних, шаманських, чаклунських практик);

г) порушення релігійно-моральних заповідей, норм і табу;

д) порушення норм і етикетів спілкування між віруючими і священиками, комунікативних правил та обмежень;

е) порушення (відхилення від) встановлених суспільних норм і обмежень щодо діяльності релігійних організацій, їх прав чи делегованих повноважень. До слова, в умовах наступу Російської держави на права віруючих громадян, встановлені законодавчо обмеження щодо реалізації громадянами свого конституційного права в сфері поширення віровчення, місіонерської діяльності – перетворили більшість віруючих росіян на потенційних правопорушників-девіантів [12], [9].

Третій підхід дозволяє характеризувати цілі сегменти релігійно-девіантної діяльності, виділяючи їх *за суб'єктом*, а саме: 1) девіантна поведінка окремих віруючих; 2) девіантна поведінка релігійних громад, об'єднань, спільнот (як неформальних соціальних груп); 3) девіантна поведінка священнослужителів, кліру; 4) девіантна діяльність релігійних інституцій та структур (напр. цинічна комерціалізація релігійних послуг; ведення нелегітимної бізнесової діяльності; корупція; закріплення девіантних субкультурних взірців у релігійних організаціях – монастирях, духовних навчальних закладах; конфлікти за владу церковних еліт та ін.); 5) девіантні дії релігійно-вмотивованих маргінальних угруповань та організацій (напр. радикально, екстремістськи налаштованих груп або налаштованих на ескапізм, інші антисоціальні способи діяльності).

Нарешті, цілком можливим і навіть евристично корисним є **четвертий**, конфесійно-центричний підхід, який дозволяє скласти специфічну матрицю типових девіацій для окремо узяті конфесії. Наприклад, досліджуючи негативно-девіантну поведінку православних вірян, можна означити її прояви:

– як спрямовані проти Бога (наприклад, сумніви в істинності Святого Письма та Передання, мала ревність у пізнанні християнської істини, ересь та забобони, ремствування на Бога, недовіра до Бога чи зневіра у Ньому, віровідступництво, відсутність благоговіння перед Ним тощо);

– як спрямовані проти Церкви (обрядовірство, нерозумна ревність служіння чи, навпаки, нерегулярна участь у спільному богослужінні, невоцерковленість, відмова від матеріальних пожертв, непослух, образа священнослужителя, святотатство, вандалізм та ін.);

– як спрямовані проти одновірців (осуд, зневага, байдужість небратерське, безлюбне ставлення, заздрість, гнів, дратівливість, роздратування, марнославство, честолюбство, немилосердя, etc.);

– як спрямовані проти себе (тілесні надмірності, спокуси, ледарство, небажання самопізнання чи боротьби з вадами, затаювання вчинків і думок, самозадоволення, егоїзм, «духовний блуд» та ін.).

За великим рахунком, всі провини і гріхи християнина вважаються гріхами проти Бога, а вже потім – перед людьми, суспільством. Утім, диферсифікована адресація провини дозволяє умовно розташувати її на шкалі «помірності – тяжкості» порушення та врахувати серйозність проступку та ймовірну реакцію на нього в даному релігійному середовищі.

Відповідно, до позитивно-девіантних проявів можна віднести святість (визнані Церквою приклади найвищих чеснот християнської побожності, особливого благочестя і праведності), харизматизм (у сенсі особливого дару до пророцтва, зцілення, явлення інших чуд або надлюдських можливостей), аскетизм (особливий спосіб життя у вірі, шлях фізичних та духовних подвигів), юродство (хвороблива істеричність, особливий тип божевілля або його симуляції з метою викриття мирських пороків, безкарне втілення стихійного протесту і непокори), мучеництво (прийняття страждань або загибель за релігійні переконання) тощо.

Притому, маємо чітке розуміння того, що принципово неможливо означити всі форми девіантності саме через їх відносний (релятивний), конкретно-історичний та соціально-конструйований (конвенційний) характер.

Висновки. Корпоративні структури авторитарно-ієрархічного типу (якою є церква), амобільні й відносно закриті соціальні групи (а в такий спосіб існують і окремі релігійні спільноти) є живильним ґрунтом для індивідуальних та групових девіацій, навіть формування стійких девіантних субкультур. Тому, разом із відтворенням індивідуальної і групової релігійності, відтворюються індивідуальні й групові девіації, або виникають їх нові форми.

Виділити і систематизувати форми релігійно-девіантної поведінки можливо за їх соціальною оцінкою (схвалення/несхвалення), за типом порушеної норми, за суб'єктом, за адресацією провини тощо, складаючи типову матрицю девіацій для певної конфесії.

Література

1. Апинян Г. В. Девиантное поведение как культурно-исторический феномен (введение в проблему) [Электронный ресурс] / Г. В. Апинян // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/deviantnoe-povedenie-kak-kulturno-istoricheskii-fenomen-vvedenie-v-problemu> (орфографія автора статті).
2. Апинян Г. В. О понятиях «девиация», «девиантность», «девиантное поведение» [Электронный ресурс] / Г. В. Апинян // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/v/o-ponyatiyah-deviatsiya-deviantnost-deviantnoe-povedenie>
3. Гишинский Я. И., Афанасьев, В. С. Социология девиантного (отклоняющегося) поведения / Я. И. Гишинский, В. С. Афанасьев. – СПб., 1993. – 167 с.
4. Загребина И. В. От невежества к мнимому экстремизму: проблемы религиоведческой экспертизы в России / Инна Загребина // Государство, религия, Церковь в России и за рубежом. – М.: Издательский дом "Дело" РАНХиГС при Президенте РФ, 2013. – № 2 (31). – С. 159–176.
5. Змановская Е. В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения): учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений: 5-е изд., стер. / Елена Валерьевна Змановская. – М. : Издательский центр «Академия», 2008. – 288 с.
6. Клейберг Ю. А. Социальная психология девиантного поведения / Ю. А. Клейберг. – М. : ТЦ Сфера, 2004. – 192 с.
7. Коваленко Е. А. Нові релігійні течії як девіація [Електронний ресурс] / Е. А. Коваленко. – Режим доступа: <http://periodicals.karazin.ua/thcphs/article/viewFile/2193/1937>
8. Короленко Ц., Донских Т. Семь путей к катастрофе: Деструктивное поведение в современном мире / Ц. П. Короленко, Т. А. Донских. – Новосибирск, 1990. – 224 с.
9. Лункин Р., Загребина И. Религия и право в современной России [монография] / Роман Лункин, Инна Загребина. – М. : ИД «Юриспруденция», 2017. – 256 с.
10. Майсак Н. В. Матрица социальных девиаций: классификация типов и видов девиантного поведения / Надежда Васильевна Майсак // Современные проблемы науки и образования. – 2010. – № 4. – С. 78–86.
11. Мкртумова И. В. Девиации в современных социальных институтах: особенности социального конструирования: дис. ... доктора социологич. наук: 22.00.04 [Электронный ресурс] / Мкртумова Ирина Владимировна. – М., 2010. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/deviatsii-v-sovremennykh-sotsialnykh-institutakh-osobennosti-sotsialnogo-konstruirovaniya>.
12. Пчелинцев А. В., Загребина И. В. Миссионерская деятельность: как не стать жертвой «закона Яровой». Советы адвокатов / Анатолий Васильевич Пчелинцев, Инна Владимировна Загребина. – М.: Живая жизнь, 2016. – 192 с.
13. Чхартишвили Г. Писатель и самоубийство / Григорий Чхартишвили. – М. : Издатель ЗАХАРОВ, 2006. – С. 50–95.
14. Religijni dewianci i konformisci [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://socjoszpieg.blox.pl/2007/01/Religijni-dewianci-i-konformisci.html>

Literatura

1. Арунцян Н. В. Devyantnoe povedeniye kak kul'turno-ystorycheskyy fenomen (vvedeniye v problemu) [Elektronnyy resurs] / Н. В. Арунцян // Yzvestyya Rossyyskoho hosudarstvennoho pedahohycheskoho unyversyteta ym. А. Y. Hertsenyа. – Rezhym dostupu: <https://cyberleninka.ru/article/n/deviantnoe-povedenie-kak-kulturno-istoricheskii-fenomen-vvedenie-v-problemu> (orfohrafyyа avtoryа statty).
2. Арунцян Н. В. О ponyatykh «devyatsyyа», «devyantnost'», «devyantnoe povedeniye» [Elektronnyy resurs] / Н. В. Арунцян // Yzvestyya Rossyyskoho hosudarstvennoho pedahohycheskoho unyversyteta ym. А. Y. Hertsenyа. – Rezhym dostupu: <https://cyberleninka.ru/article/v/o-ponyatiyah-deviatsiya-deviantnost-deviantnoe-povedenie>

3. Hylinsky Ya. Y., Afanas'ev, V. S. Sotsyolohyya devyantnoho (otklonyayushchegosya) povedenyaya / Ya. Y. Hylinsky, V. S. Afanas'ev. – SPb., 1993. – 167 s.
4. Zahrebyna Y. V. Ot nevezhestva k mnyomomu ekstremizmu: problemy relyhovedcheskoy ekspertyzy v Rossyy / Ynna Zahrebyna // Hosudarstvo, relyhyya, Tserkov' v Rossyy y za rubezhom. – M.: Yzdatel'skyy dom "Delo" RANKhyHS pry Prezydente RF, 2013. – # 2 (31). – S. 159–176.
5. Zmanovskaya E. V. Devyantolohyya: (Psykholohyya otklonyayushchegosya povedenyaya): ucheb. posobyе dlya stud. vyssh. ucheb. zavedeny: 5-e yzd., ster. / Elena Valer'evna Zmanovskaya. – M. : Yzdatel'skyy tsentr «Akademya», 2008. – 288 s.
6. Kleyberh Yu. A. Sotsyal'naya psykholohyya devyantnoho povedenyaya / Yu. A. Kleyberh. – M. : TTs Sfera, 2004. – 192 s.
7. Kovalenko E. A. Novi relihiyni techiyi yak deviatsiya [Elektronnyy resurs] / E. A. Kovalenko. — Rezhym dostupu: <http://periodicals.karazin.ua/thcphs/article/viewFile/2193/1937>
8. Korolenko Ts., Donskykh T. Sem' putey k katastrofe: Destruktyvnoye povedenye v sovremennom myre / Ts. P. Korolenko, T. A. Donskykh. – Novosybyrsk, 1990. – 224 s.
9. Lunkyn R., Zahrebyna Y. Relyhyya y pravo v sovremennoy Rossyy [monohrafiyya] / Roman Lunkyn, Ynna Zahrebyna. – M. : YD «Yurysprudentsyya», 2017. – 256 s.
10. Maysak N. V. Matrytsa sotsyal'nykh devyatsyy: klassyfykatsyya typov y vydiv devyantnoho povedenyaya / Nadezhda Vasylyevna Maysak // Sovremennyye problemy nauky y obrazovaniya. – 2010. – # 4. – S. 78–86.
11. Mkrtumova Y. V. Devyatsyy v sovremennykh sotsyal'nykh ynstytutakh: osobennosti sotsyal'noho konstruyovaniya: dys. ... doktora sotsyolohich. nauk: 22.00.04 [Elektronnyy resurs] / Mkrtumova Yryna Vladymyrovna. – M., 2010. – Rezhym dostupu: <http://www.dissercat.com/content/deviatsii-v-sovremennykh-sotsialnykh-institutakh-osobennosti-sotsialnogo-konstruirovaniya>.
12. Pchelyntsev A. V., Zahrebyna Y. V. Myssyonerskaya deyatel'nost': kak ne stat' zhertvoy «zakona Yarovoy». Sovety advokatoov / Anatoly Vasylyevych Pchelyntsev, Ynna Vladymyrovna Zahrebyna. – M.: Zhyvaya zhyn', 2016. – 192 s.
13. Chkhartyshvily H. Pysatel' y samoubyystvo / Hryhoryy Chkhartyshvily. – M. : Yzdatel' ZAKhAROV, 2006. – S. 50–95.
14. Religijni dewianci i konformisci [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://socjoszpieg.blox.pl/2007/01/Religijni-dewianci-i-konformisci.html>

Alla Aristova

Forms of Religious Deviation

The article describes the possibilities of the deviantological approach to the analysis of the religious environment. The author suggests the definition of religious-deviant behavior and the main ways of classifying different forms of religious deviation.

The author considers religious deviation as acts, actions, ways of activity of religious persons or groups that are inappropriate to established or actually affirmed denominational norms, values, traditions, expectations, settings common to a certain religious group, institution, community (or dominant in this religious environment).

The following approaches to classification of forms of religious-deviant behavior are offered: according to social assessment (socially approved, socially neutral, socially disapproved, socially dangerous); by type of violated norm (religious-institutional, religious-cult, religious-moral, etc.), by subject of deviation (individual believers, religious communities, clergy, religious institutions, religiously-motivated marginal groups), by addressing offenses (directed against God, against the church, against itself, against the co-religionists).

It is emphasized that it is fundamentally impossible to define all forms of deviance, precisely because of their relative, concrete historical and socially constructed (conventional) character.

Corporative structures of the authoritarian-hierarchical type (which is the church) and relatively closed social groups (and thus also exist some religious communities) are nutrient soils for individual and group deviations. Moreover, there is an environment of formation of stable deviant subcultures. Therefore, along with the reproduction of individual and group religiosity, not only individual and group deviations are recreated, but also new forms arise.

Keywords: digression, deviantology, deviation, deviant subculture, norm, religious deviation, religious environment, religious-deviant behavior, types of deviation, forms of deviation.

Надійшла до редакції 30.09.2017 р.